

Osudy dobrého vojáka Švejka v Lotyšsku

Věnováno 120. výročí narození a 80. výročí úmrtí Jaroslava Haška

Na otázku po nejznámějším českém spisovateli dostanete v Lotyšsku jednoznačnou odpověď: Hašeks (čti chašeks), případně Šveiks. Švej se tu stal jakousi novodobou folklorní postavou, které často úplně zastiňuje svého tvůrce. Citovat Švejkovy průpovídky je pro mnohé Lotyše stejně samozřejmé, jako zpívat své lidové písně – dainy. Poutním místem všech lotyšských turistů v Praze je restaurace U kalicha, kde po prohlídce obrazu, na který „mušas dírsa virsū“ (sraly mouchy), usedají k bramboráku poručíka Duba se zvoláním: „Jūs vēl mani nepazīstat...“ (Vy mě ještě neznáte...).

PAVEL ŠTOLL

Jedenapůlmilionový lotyšský národ si Haškov román přeložil a upravil celkem šestkrát, vydal devětkrát (a to nepočítáme říšské vydání v ruštině a jidiš) a nejméně osmkrát ho inscenoval na divadle (včetně loutkového představení a muzikálu) s desítkami, možná stovkami repríz. Lotyšsko bylo třetí zemí po Německu a Rusku, kde překlad románu vyšel, a jednou z mála zemí, v nichž hlavní Haškovou překladatelkou byla žena. Fenomén lotyšského Švejka vydá na celou studii, takže se zastavme jen u nejdůležitějších momentů.

Humor a satira provázela novodobou lotyšskou literaturu od jejího vzniku, tedy od působení mladolotyšského hnutí v 50.–70. letech 19. století. Jedna z jeho vůdčích osobností, básník a jazykovědec Juris Alunāns byl zpodobňován jako posměváček Zoubek (*Zobugals*), jehož oběti byli nejen němečtí kulturrégři, „páni s copem“ (*bizmaņi*), ale také odrodilci, „stydliві Lotyši“ (*kaunīgi latvieši*) či poněmčeni Lotyši, tzv. „vrbovi Němci“ (*kārkluvācieši*). V podobném duchu pokračovala celá řada klasiků od autorů prvního lotyšského románu *Časy zeměměřičů* (*Mērnīku laiki*, 1879) bratří Kaudzīteŭ až k Rūdolfov Blaumanisovi, autorovi nejoblíbenější lotyšské komedie *Krejčovské dni v Silmačích* (*Skroderdienas Silmačos*, 1902). Literární i výtvarný humor a satira byla samozřejmou součástí lotyšské žurnalistiky jak na počátku první světové války, tak v meziválečném období.

Švej se v Lotyšsku našel pole úrodné, pravda, nedávno ještě válečné, ale o to vitanější byl jeho svérázný a přitom velmi účinný recept proti blbosti a absurditě, Lotyšům tak dobře známé z nenáviděné carské (a později sovětské) armády. Ruský a německý překlad *Osudů dobrého vojáka Švejka* převedl do lotyštiny začínající dramatik a básník Jānis Grots. Publikoval ho na pokračování v deníku *Sociāldemokrāts* a zároveň knižně pod názvem *Dobrodružství statečného vojáka Švejka* (*Droširdīgā kareivja Šveika piedzīvojumi*, 1927–1929). Šlo o třetí vydání úplný překlad tohoto románu na světě. Jako text z druhé či třetí ruky byl ovšem Haškovi na hony vzdálený, což lotyšská znalkyně české literatury Marta Grimma vyjádřila

slovy: „Celkově vzato je překlad málo podobný originálu, Haškov svérázný humoristický styl buď zcela mizí, anebo je hrubě banalizován a obsah získává nežádoucí odstín.“ (*Daugava*, 1928, č. 6, s. 768). Samotného Švejka však hodnotila

takto: „Typ hlavního hrdiny Švejka je zobrazen natolik umělecky, je tak nepřekonatelně lidský, reálný, přesvědčivý a zároveň mravně oduševnělý a hrdinský, že podobný lze těžko nalézt v celé moderní literatuře.“ (tamtéž, s. 766–767) Lotyšští čtenáři většinou neměli možnost srovnání s originálem, a tak se u nich zabydlel vlastní, lotyšský Švejek.

V roce 1928 byl román v Rize vydán také v ruštině a v jidiš, ovšem pravý „švejkovský boom“ nastal až po válce. Autory nového překladu, jenž se objevil hned v letech 1945–1947, byli Pauls Melnais (I. a začátek II. dílu) a Anna Bauga. Byla jednou z mála ženských překladatelek Švejka (i první německé vydání přeložila žena, Grete Reiner) a její zápas byl nerovný. Nicméně nová *Dobrodružství řádného vojáka Švejka ve světové válce* (*Krietnā kareivja Šveika dēkas pasaules karā*) byla natolik úspěšná, že se dočkala ještě tří vydání (1957, 1958 slepeckým písmem, 1983) a posloužila jako základ vydání posledního (1998–1999). Ačkoli byla Bauga zdatná překladatelka z češtiny (představila Lotyšům mj. podstatnou část díla Karla Čapka), nevyhnula se vlivu ruského překladu, s nímž svůj text porovnávala, požadavkům soudobé sovětské puritánské překladatelské školy a v neposlední řadě nedokázala zapřít svoje ženství. Jinými slovy, Švejek byl v Lotyšsku nejčastěji představován ženou, což mu zajisté přidalo na slušnosti i „mravní oduševnělosti“. Přítrž tomuto vývoji se pokusil učinit až důkladný redaktor posledního překladu, znalec české literatury i lotyšské hospodské a armádní mluvy Vinifreds Kraučis, jehož varianta se Haškovi konečně přiblížila. Pro úplnost dodejme, že „svého Švejka“ si vytvořila také početná lotyšská emigrace: v Sydney ho uvedl Emils Apars (1954) a další překlad vyšel v New Yorku (1966) bez uvedení autora. Pro ilustraci nyní porovnejme různé podoby klíčového slova slavného Palivcova výroku o obrazu císaře pána, na který, předtím než skončil na půdě, „sraly“ mouchy. Zatímco u Grotse mouchy obraz „podělaly“ (*aptaisīja*), u Baugové a v New Yorku ho „pokálely“ (*bija noķēzļjušas*), v Austrálii na něm dokonce pouze „zanechal svá vlastnická znamení“ (*atstāja savas īpašuma zīmes*) a teprve až Kraučisovy mouchy na něj skutečně „sraly“ (*dīrsa virsū*).

Švejek je v Lotyšsku znám nejen z románu, ale také z mnoha Haškových humoresek, z Vaňkova pokračování (rusky 1928, lotyšsky 1930 a 1993) a zejména z divadelního jeviště. Poprvé se na něm objevil v roce 1928, tedy ještě dřívě, než stačil vyjít celý román. Pro název inscenace *Švejek se má dobře*, doslova „žije zdráv“ (*Šveiks dzīvo sveiks*) byla využita podobnost hrdinova příjmení s běžným lotyšským slovem *sveiks* (zdravý, též buď zdráv!), která jistě přispěla ke Švejkovu zdomácnění. (Autor těchto řádků byl přítomen situaci, kdy nejménovaný český armádní činitel měl po přistání v Rize poprvé lotyšsky pozdravit nastoupenou uvítací jednotku a mnoho nechybělo, aby místo pozdravu *Sveiki, karaviri!* – Nazdar vojáci!, zaznělo *Šveiki, karaviri!* – Švejkové, vojáci!). Představení legendárního režiséra Eduardse Smilģise v Uměleckém divadle (*Dailēs teātris*) mělo mimořádný ohlas, a tak hned v následující sezóně pokračovalo pod názvem *Švejek na frontě* (*Šveiks frontē*). Je pozoruhodné, že při tomto představení slavný lotyšský scénograf a malíř Oto Skulme poprvé uplatnil myšlenku „dynamických dekorací“ použitím filmových záběrů, po vzoru inscenace Haškova díla v berlínském Piscatorově divadle.

Tentýž režisér Švejka vzkřísil v roce 1961, kdy v podmínkách sovětské okupace tato postava nabyla nových významů. Možná

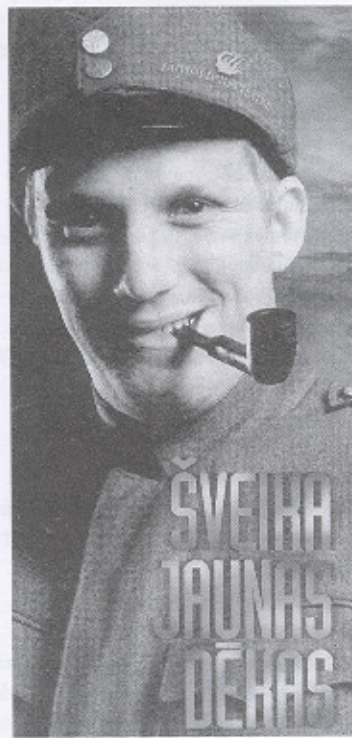

také proto se pak na jevišti velkých lotyšských divadel dlouhá léta neobjevila. V roce 1974 a 1975 byla k vidění v řízkém Loutkovém divadle a v roce 1986 ve městě Liepāja. O to pozoruhodnější byl její návrat do Uměleckého divadla v letech 1998–2001 (režie Kārlis Auškāps), tentokrát ve dvoudílném rockovém muzikálu! Na rozdíl od předchozích Švejků, kteří fyzicky víceméně odpovídali Ladově předloze, Švejkem dnešní doby se stal mladý, štíhlý romantik Artūrs Skrastiņš za doprovodu nejpopulárnější rockpopové skupiny *Brainstorm* (*Prāta vētra*, koncertovala už dvakrát v Praze), ve druhém dílu jej pak doprovází skupina *Labvēlīgais tips* (*Pohodový tips*). Představení vychází z předválečného Grotsova překladu a Švejk je v něm opět slušný a „mravně oduševnělý“, je k popukání a zároveň nezvykle dojemný, vážný, ba tragický.

První světová válka totiž pro Lotyše nebyla maličkost: utrpěli v ní možná víc než kterýkoli národ v Evropě a zároveň se v ní zrodilo národní vojsko, lotyšští střelci, kteří po mnoha staletích vybojovali své zemi svobodu. Za zpívající revoluce, ve druhé polovině 80. let minulého století, o nich totéž divadlo uvedlo inscenaci hrdinské poemy básníka Aleksandrse Čakse *Dotčeni věčností* (*Mūžības skartie*, 1937–39) a zdá se, že duch tohoto představení se dotkl i Švejka.

Sancho Panza a Don Quijote, rozverný Zoubek a hrdinský střelec v jedné osobě, takový je lotyšský Švejk. A lotyšská mládež si o něm zpívá písničky.

autor učí lotyštinu na ÚSVS FF UK

Řekli o lotyšském Švejkovi

Vinifreds Kraučis, redaktor překladu románu:

Předchozí překlad Anny Baugové byl poznamenán ženským rukopisem. Překladatelka nemohla mít dostatečné znalosti slangu a realii, zejména armádního prostředí, a navíc se snažila Švejka uhlazovat. Upravil jsem text tak, jak ho psal Hašek, což je velmi důležité. Víte, jeho román u nás pro mnohé symbolizuje českou literaturu. Ta kniha vždy vycházela v obrovských nákladech a lidem se Švejk usadil jako brouk v hlavě. Možná, že teď byli překvapeni, jaký je vlastně doopravdy.

Kārlis Auškāps, režisér dvoudílného muzikálu o Švejkovi:

Rozhodli jsme se pro Švejka jako čestného člověka, který je v nepřetržitém střetu se systémem nedorozumění, hlouposti a byrokracie a musí se z něj dostat ven. Jeho cílem je dovést každou situaci do přirozeného konce, aby donutil člověka aspoň trošku přemýšlet a uvědomit si, že i on je odpovědný za to, co se kolem něj děje. Snažili jsme se Švejka přesadit do naší doby, v níž i nadále vládne odvěká absurdita. I v dnešní době eurobyrokracie je zápas o lidské myšlení aktuální. Ten román je v pod-

statě hluboce bolestný výkřik po hřejivém srdci, po svobodném projevu duše. Švejk je hrdina naší doby.

Viktors Hausmanis, teatrolog a recenzent představení:

Sympatie a úcta ke Švejkovi nevyplývá jen ze skvělého hereckého výkonu jeho představitelů. Švejkova duše je nám příbuzná a dobře srozumitelná: i naši chlapci museli jít do obou světových válek a také to byli vtipní, čertovští chlapci, kteří uměli bojovat i milovat. Přesně jako lotyšský Švejk!

Artūrs Skrastiņš, mladý představitel Švejka:

Dostat se do kůže Švejka bylo pro mě hrozně těžké. Znáte to, dnes je člověk velmi svázaný. A zahrát absolutně otevřenou duši, mít neustále spojený rozum se srdcem, to vůbec není jednoduché. Nakonec jsem se s tou rolí ztotožnil a otevřel se mi úplně nový svět, který je mi velmi blízký. Myslím, že Švejk není jen komická postava, spíš tragická. Švejk je určitě jeden z mála božích vyvolených a je proto velmi zranitelný a osamoceny. Nemá šanci přežít.

Češi jsou pro nás vzorem

Rozhovor s lotyšským překladatelem české literatury Vinifredsem Kraučisem

Vinifreds Kraučis (1939) se narodil a žije v přístavu Liepāja. Po studích historie na říšské univerzitě pracoval v nejrůznějších profesích, od sedmdesátých let se věnuje překladům. Z české literatury přeložil díla M. Kundery, V. Havla, O. Pavla, Z. Pluhaře, M. Stingla, R. Johna, P. Frýborta, pro děti knížky J. Lady, B. Říhy, Z. Adly, V. Čtvrťka aj.

Proč sis vybral právě českou literaturu?

Nepřekládám jenom z češtiny, ale v podstatě ze všech slovanských jazyků, z němčiny a také z lotyštiny do ruštiny. Českou literaturu mám rád proto, že je dobrá. Navíc cítím s Čechy určité duchovní spříznění. Lotyši jsou klidní a vyrovnaní, protože ten, kdo musel hodně prožít, nebere věci příliš vážně. Nejsem moc věřící, náboženský fanatismus u nás prakticky neexistuje. Jsme spíš pragmatičtí a pohani. Měli jsme s vámi podobné osudy: stejně jako vy po bitvě na Bílé hoře jsme byli pod německou nadvládou a naše samostatné státy vznikly ve stejném roce. Když se českoslovenští legionáři probíjeli Sibíří až do Vladivostoku, provázely je dva lotyšské pluky. Měli jsme dobré vztahy v meziválečném období. To vytvořilo takové pozadí a pak přišel rok 1968. Můj první jazyk po ruštině byla polština, četl jsem tehdy polské noviny a z nich jsem se začal dozvídat o situaci v Československu. Ještě před okupací se mi dostal do ruky váš tisk, jiný než dřívě, a pak už moje sympatie k češtině rostly a dnes jsou stabilní.

Kde ses naučil česky a jak ti to šlo?

Naučil jsem se doma jako samouk, stejně jako jiné jazyky. Na letní škole v Praze jsem si spíš pokazil, co jsem se naučil. Byla tam hotová zmet' jazyků, já jsem byl v ruské skupině a abych se mohl snadněji vyjádřit, používal jsem takové slovanské esperanto. Hlavně jsem tehdy využíval čas, abych se seznámil s českým prostředím. Chodil jsem po ulicích, po tržištích, po hospodách, prolézal jsem dvory, jezdil jsem tramvají až na předměstí, abych viděl, jak tam lidé žijí: jak u vás voní ráno, jak večer, jak lidé mluví, co dělají a jak se chovají. Když teď v knize narazím na nějaké místo, třeba Ječnou ulici nebo Václavák, mám ho hned před očima jako živé a lépe se mi překládá.

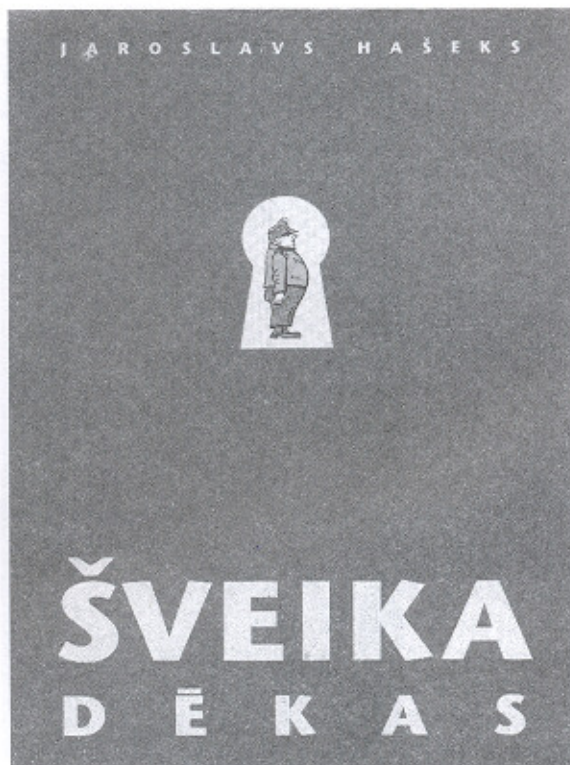
Jak si vybíráš české autory?

Už si je nevybírám, nabízí mi je vydavatelství a to je dobře. Bohužel se to teď stává zřídka. Dominuje literatura americká, anglická, francouzská, můj další překlad bude z němčiny a budu také překládat jednoho srbského autora. Nejvíce jdou na odbyt romány pro ženy a detektivky, s vážnou literaturou je to teď horší. Dřív jsem si hledal autory sám, sledoval jsem českou i slovenskou literaturu a jakmile jsem něco objevil, nabídl jsem to k vydání. V sovětském období se všechna autorská práva zařizovala přes Moskvu a ne vždy se přísně dodržovala. Teď jsou vydavatel-

ství čistě komerční subjekty a musejí se řídit spíš finančním kalkulem než literární kvalitou.

Českou literaturu jsem se snažil popularizovat od poloviny sedmdesátých let. Hledal jsem taková díla, která nejvíc vypovídají

o českém národu, o jeho zemi, o jeho charakteru a morálce. Mně samotnému nejvíce pomohly pochopit Československo události roku 1968. Všichni jsme tehdy vývoj u vás sledovali a cítili jsme s vámi. Když se pak objevila *Charta 77*, jméno Václava Havla a na Svobodné Evropě nebo BBC se četly jeho hry, byly to pro mě reálné informace o tom, že i v totalitě jsou lidé, kteří se nebojí vzdorovat režimu. U nás bylo něco takového nemyslitelné: i sebemenší pokus o odpor byl potlačen v zárodku, následovalo zatčení a vězení, případně deportace.

Co mají a nemají Češi s Lotyši společného v dnešní době?

Myslím, že Češi pochopili dřív než my, že spoléhat se mohou jedině na sebe. My se jen s obtížemi vracíme k normálnímu tržnímu myšlení. Češi jsou pro nás určitým vzorem, jenže vy máte velkou výhodu, že vaši komunisté byli sice podřízeni Moskvě, ale měli jste samostatný stát s jeho strukturami a zastoupením v zahraničí. Po roce 1989 stačilo změnit orientaci a určité lidi v těch strukturách. Jenže Lotyšsko muselo po padesáti letech budovat svůj stát úplně znovu. Díky Bohu, že v lidech zůstalo povědomí o meziválečné samostatnosti, to nám pomohlo, ale stejně se nám vede hůř než vám. Pro mě je nejdůležitější, že žijete ve vlastním státě. Vždycky jsem byl nucen žít ve třech dimenzích – jedna byla velká vlast od Brestu do Vladivostoku, od ní jsem měl pas, pak malá vlast Lotyšsko, kterému patřila moje duše, a potom bylo ještě předválečné Lotyšsko, jehož okupaci neuznávaly desítky států světa. Teď už konečně žijete ve vlastní zemi, kde mě nikdo nemůže na ulici nebo v tramvaji říct, že jsem fašista, který mluví psím jazykem. To stavím nade vše a jsem proto připraven leccos vydržet.

rozhovor zaznamenal Pavel Štoll